

I N G U N A   B A U E R E

JĀNIS
LŪSĒNS
TREŠAIS

821.174-94

Ba 860

Vitas Lēnertes vāka dizains

Vāka noformējumā izmantots **Artūra Kondrāta** foto

Grāmatā izmantoti fotoattēli no Jāņa Lūsēna personiskā, apvienības ARS NOVA, Liepājas teātra, Nacionālā teātra, Nacionālās operas un baleta, kā arī no Izklaides producentu grupas 7 arhīva. Fotogrāfi: M. Bērsons (93. lpp.), V. Brauns (114. lpp.), R. Eleksis (291. lpp.), E. Freimanis (294. lpp.), A. Gertsons (126., 130., 143., 173. lpp.), J. Ģirnis (68., 97., 100., 106., 123., 134. lpp.), A. Indriķis (121. lpp.), V. Liepa (256., 264. lpp.), J. Saliņš (19., 179., 227., 248., 269., 271., 279., 281., 284., 287., 312. lpp.), J. Sotikovs (217. lpp.), L. Stīpnieks (153. lpp.), V. Stīpnieks (159. lpp.), E. Trifanova (181. lpp.), Ģ. Veigners (170. lpp.), A. Zadovska (246. lpp.), I. Znotiņš (119. lpp.).

Inguna Bauere

JĀNIS LŪSĒNS TREŠAIS

Apgāda vadītāja *Vija Kilbloka*

Projekta vadītāja *Bārbala Simsons*

Redaktore *Gundega Sēja*

Mākslinieciskā redaktore *Vita Lēnerte*

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA, K. Valdemāra ielā 6,
Rīgā, LV-1010. Red. nr. L-3916-E.

Šis ir ar autortiesībām aizsargāts darbs. Darba reproducēšana vai jebkāda cita neatļauta izmantošana ir autortiesību pārkāpums. Par autortiesību pārkāpšanu ir paredzēta atbildība Krimināllikuma 148. pantā.

© Inguna Bauere, 2019

© Literārā apdare, mākslinieciskais noformējums, Apgāds Zvaigzne ABC, 2019

© SIA Izklaides producentu grupa 7, 2019

ISBN 978-9934-0-7944-3

1.

SĀKUMS. DAUDZSOLOŠS

Velta

Mēs jau to nejutām. Kad Radītājs, piekūsis no daudzajiem darbiem, dziļi ievēl elpu, sastingst ziema. Kad izelpo, daba sarosās jaunam pavasarim – sazaļo zālīte, cits pēc cita saplaukst koki, saule nopaijā zemi, un tā atlaižas maigumā, plūst caur pirkstiem smaržīga un irdena uzbriest auglības gaidās. Kā Velta mīl to laiku, kad beidzot ar visām četrām var ieklupt rudenī akurāti uzrušinātajās dobēs un, pēc krietna darba cēliena atliecot stīvo muguru, pasapņot par puķēm, kuras drīz saplauks visādu krāsu ziedos! “Idrolēs” viņai bija tāds dārzs, ka visi slavēja, īpaši jau savējie, sak, košāku puķu nekur citur kā omītes izlolotajās dobēs neesot, un kur tad vēl svaigie, galdā ceļamie gardumi – salāti, lociņi, zemenītes! Jānis visvairāk iecienījis pirmos gurķišus: šķina, kamēr mazi un kraukšķīgi, smiedamies bāza kabatās un teica, ka līdz Rīgai visi jau būšot apēsti – tik labi mammai padodoties. Padevās jau arī, ko liegties. Ne velti jaunībā Velta gribēja būt par dārznieci. Nesanāca. Bet tas nekas. Jo kurš var zināt, kā dzīve iegrozītos, ja nebūtu ļāvusi jaunības sapnim viegli un bez bēdu izplēnēt, – vai saietu kopā ar savu Jāni, vai sagaidītu Jancīti, Anitiņu? Droši vien jau ne. Jo katram lēmumam, pat mazākajam, ir nozīme.

Ceļu un celiņu tik daudz – paspersi soli sānis un, skat, jau aiziesi uz citu pusi, satiksi citus cilvēkus, piedzīvoysi citus notikumus. To Lūsēnu Velta, garas stundas vienatnē sēžot, ne reizi vien pārdomājusi. Ka mūžs labi nodzīvots. Ka Dievs pret viņu bijis gana vēlīgs. Jo sen jau tādas Veltas varēja nebūt, ļoti sen. Gan toreiz, kad, izlēkusi no bēgļu veltuma un iebēgusi labības laukā, slēpās no garām spindzošajām lodēm, gan tad, kad slīka Krievzemes upes Obas straujās pietekas Čumišas stindzinošajā ūdenī. Varēja nebūt, bet bija. Vēl šodien. Kurš cits, ja ne Dievs pasargāja? Dievs toreiz bija viņai mātes vietā.

Veltas mammu sauca Adele Puncule (varbūt Adaļa – kādas miglainas atmiņas glabāja šo vārdu). Viņa nāca no Varakļānu puses Borovkas ciema. Ģimene bija trūcīga, tomēr Adele sapņoja lielus sapņus. Viņa gribēja izmācīties par šuvēju, lai pucētos smukās kleitās un arī savai mammai, kuru redzējusi tikai pašauostos brunčos, beidzot uzšūtu labāku kārtu. Ak un vai, teica Adeles māte, kas tās lauku meitēnam par iedomām? Kurš pie govs astes piesiets, tam pilsētu ugunis svešas. Vecāki nostājās pret meitas plāniem, bet Adele palika pie sava. Saņēma dūšu un aizlaidās no mājām. Devās uz Jēkabpili – liela pilsēta, lieli ļaudis, varbūt paveiksies. Vai kāds te skoloja šneiderienes? Ja naudas gana, lai nākot un mācoties, ja ne... Bija “nē”. Un kalpones vieta kādā ģimenē, kurā Adele satika Robertu Bērzi. Ilgi negudrojot, glītais jauneklis gribēja čaklo un apsviedīgo Adeli precēt.

Roberta vecāki Reinis un Dārta Bērzes bija krietni cilvēki. Reinis strādāja koka darbus, bet Dārta saimniekoja pa māju, un abi sagaidīja trīs bērnus. Vecākā meita Anna jau bija paaugusies, kad pasaulē ieradās dvīņi Roberts un Ieviņa. Diemžēl Ieviņa nomira agrā jaunībā, un zaudējums sāpīgi skāra visu dzimtu.

Roberts, kā jau vienīgajam dēlam pieklājas, turpināja tēva amatu, kļūdams par apkārtņē iecienītu galdniekmeistaru, kurš visas mēbeles izgatavoja pats. Savu izredzēto Adeli viņš solījās

mīlēt pašā greznākajā gultā ar dreijātiem galiem. Vecāki neiebilda, un jaunie ļaudis salaulājās. Drīz pēc kāzām 1932. gadā turpat Jēkabpilī, Daugaviņas maliņā, piedzima Velta, bet pēc sešiem gadiem, jau kara priekšvakarā, – viņas māsiņa Gaida. Māja, kas vienmēr smaržoja pēc svaiga koka, bija meiteņu sapņu paradīze, ēveļskaidu kaudze – iemīļotākā rotaļu vieta.

Sākoties kara juceklim, Adeles brāļi Puncuļi, vēl jauni un karstām galvām, diezgan naivi nosprieda, sak, vācietis nāk, mums jātiek pāri lielajam tiltam uz Krustpili, tad krievi tiltu uzspridzinās, un vācietis pāri netiks. Pilsētiņā valdīja apjukums. Jaunie Bērzes sataisījās ceļā, īsti neapjauzdami, uz kuriem. Roberta tēvs Reinis bija nesen miris, māmiņa Dārta pašvaka veselībā, un māsa Anna viņu negribēja atstāt, tāpēc abas kopā ar Annas vīru Mārtiņu un dēlu Rihardu palika pilsētā, bet Roberts ar ģimeni devās bēgļu gaitās. Ejot pāri tiltam – tas jau bija mīnēts –, pēkšņi sākās uzliedojums. Stāvs uzbērums, akmeņi, kas noberž plaukstas, pie zemes pieplakuši cilvēki, un lodes tā vien spindz gar ausīm. Toreiz Velta nesaprata, ka pietiktu tikai ar vienu...

Tikuši līdz Kūkām, apmetās kādā šķūnī. Naktī tēvs sauca skatīties sarkanu blāzmu virs Jēkabpils – lielais tilts bija uzspridzināts.

Vēlāk Velta lūkoja pierakstīt atmiņas:

“Tā nu mēs turpinājām ceļu, šur tur dabūjām vezumniekus, lielus gabalus kājām. Vectēvs jau bija miris, vecāmāte nāca kopā ar mums. Tiekam līdz krievu robežai, tāda birzīte – var tālu redzēt. Aiz mums velkas krievu zaldātiņi, šautenes pa zemi, izsalkuši, noguruši tāpat kā mēs...

Nonācām līdz Veļikije Luki Krievijā. Kolonnas, cilvēku bari – bēgļi, kurus neviens nekur negaida un kuriem nav, kur palikt. Kāds saka – būs vilciens, gaidiet. Ilgi gaidījām, gulēdami zem kļajas debess. Beidzot viens mammas brālis aiziet skatīties, kāpēc vilciena nav, – aiziet un pazūd, tā arī neatgriezās. Vēl pēc kāda laika vecākais brālis kopā ar kādiem vīriem gāja skatīties, vai ceļš

ir brīvs, un... arī pazuda! Palika tikai mammas jaunākais brālītis, kuram vēl nebija iesaucamie gadi.

Beidzot visus sasēdināja “vilcienā”, kas izrādījās kopā saka-binātas vaļējas platformas, braucām bezgalīgi ilgi, bezgalīgi, arvien tālāk un tālāk. Debesis viss bija redzams – arī tas, kā no lidmašīnas izmet desantniekus, tad sākās uzlidojums. Mamma tur māsiņu, lai nepazūd, es ieskrienu rudzu laukā, jožu, cik spēka, tieku otrā lauka pusē un iekrītu krūmos, guļu, piespiedusies pie zemes, un klausos, kā lodes spindz... Tas bija četrdesmit pirmais gads, pats kara sākums.

Beidzot tikām līdz Novosibirskai, kur mūs visus novietoja kādā kolhozā. No turienes bargā ziemas salā nosūtīja tālāk, braucām ragavās. Labi cilvēki iedeva līdzī kāpostu mucīņu, tie bija sasa-luši, pieniņš kā saldējuma piciņa, varēja grauzt. Galu galā nonā-cām Kemerovas apgabalā, toreiz bija tāda pilsēta Staļinska, tagad Novokuzņecka. Kemerovas apgabals ir oglēm bagāts, metalur-giskā rūpniecība ļoti attīstīta; mūs aizveda kādus 40 km no pil-sētas, kur bija kokzāģētava, arī šahtas, kur varēja paši iet, izrakt ogles un vest uz māju kurināt. Apmetāmies pie upes Čumišas, kas ietek Obā, mājiņas saimnieki bija vietējie vecīši – vecis bargs, bet babuška maza mazītiņa un ļoti labestīga.

Tēvu iesauca armijā, četrdesmit ceturtajā viņš pārnāca ar sabeigtu veselību un turpat Krievijā nomira. Sievietes sitās, kā nu varēja. Pirmais gads bija ļoti grūts, visu, kas labāks, – mammas kleitas, dažas rotaslietas – iemainījām pret pārtiku, kartupeļiem. Pavasarī miziņas stādījām zemē, rudenī jau norakām brangus bumbuļus, jo zeme tur ļoti auglīga, nekādu mēsļu nevajadzēja, vienīgi čaklas rokas un prātu saimniekot. Tur bija vairākas ģime-nes, kas izsūtītas no melnzemes rajoniem, tā sauktie budži. Un budži ātri vien dzīvoja daudz labāk nekā vietējie. Jo viņi zināja, kas jādara. Kaut arī mazs zemes pleķītis, viņi to mācēja iekopt, un saauga brīnišķīgi augļudārzi, lielas zemeņu plantācijas, avenes un

ēršķogas, zemās ābelītes. Otrā gada rudenī arī mums par pārtiku vairs nebija jāuztraucas, visu izaudzējām. Mums bija sakņudārzs, saulespuķes pāri galvai, sēklas novācām. Lauciņš atradās virs šahtas. Vienā dienā šķinām saulespuķes, otrā gājām skatīties – šahta iegruvusi.

Četrdesmit piektā gada jūlija beigās piedzima jaunākais brālītis. Tieši tolaik no Staļinskas ieradās cilvēks, kurš jautāja, vai mēs gribam braukt mājās. Jā!!! Tas pat nebija apspriežams! Bet mamma tikko pēc radībām, laiks mežonīgi karsts, viņai zīdainītis uz rokas, un vēl mēs ar māsu un vecmāmiņa. Mamma jaunākais brālis pa to laiku bija iesaukts karā, un pienākusi pavēste, ka viņš kritis. Briesmīgs laiks, šausmīgs, tomēr sākām ceļu uz mājām, jo nekas mūs nevarēja apturēt. Smagos redeļu ratos, riteņi apkalti ar dzelzi, augšā kalnā, tad no kalna lejā. Kučierim liels bomis līdzī, ko ielikt starp ratu spieķiem, kad laidām no kalna, – brīnos, kā mamma to visu varēja izturēt?”

Mamma izturēja. Un visus savējos izvilka līdzī. Rūpējās, lai vecākā meita pabeidz vidusskolu (jau Liepājā, jo, Latvijā nonākusi, Adele apprecējās otrreiz un viņas vīru nosūtīja darbā uz tālo piejūras pilsētu) un izmācās par skolotāju.

Iesākumā Velta šaubījās, vai arī grib kļūt par skolotāju. Pēc atgriešanās no Krievijas viņa dzīvoja pie mirušā tēva māsas Annas Jēkabpilī. Miļā Lejiņtante, kā viņa to sauca, labprāt uzņēmas rūpes par meiteni, kamēr švēģeriene ar jauno vīru iekārtosies Liepājā. Veltai vajadzēja pabeigt pamatskolas pēdējās klases, bet meitēns latviešu valodas gramatikā maldījās kā lielkoku mežā. “Paskaties Riharda etažerē. Tur daudz grāmatu. Lasi, un valoda atgriezīsies pati no sevis,” Lejiņtante mierināja. “Laicīgā manta var pazust, kad to kāds nolaupa vai tā sadeg ugunī, bet gudrība, kas cilvēkam galvā, nekur nepazudīs.”

Rihards bija Annas tantes un Mārtiņa onkuļa dēls, gadus divpadsmit vecāks par Veltu. Divus mazus zēnus Lejiņi zaudēja Otrā

pasaules kara laikā, bet par to nelabprāt runāja, un Rihards centās attaisnot uz sevi kā vienīgo mantinieku liktās cerības. Veltas sirds vienmēr iepukstējās straujāk, kad redzēja brālēnu – studentu ieejam Lejiņtantes spodrajā istabiņā, kur stāvēja pieminētā grāmatu etažere, vai mazajā virtuvītē, kurā no tīrības mirdzēja pat trauku dvielītis.

“Tā. Atkal tas meitēns ir rakņājies pa manām grāmatām,” Rihards secināja, pa jokam saraukdams uzacis, un Veltai likās, ka izkusis viņa smejošo acu skatienā. Izjuks un pārvērtisies saulstarios, kas sazīmējuši uz Riharda deguna mazus, piemilīgus punktiņus.

“Es jau tikai...”

“Netaisnojies, mazā. Tas taču labi, ka esi liela lasītāja. Man patīk. Varbūt dienās izmācīsies par skolotāju?”

Un kāpēc gan ne? Kāpēc ne, ja Veltas ideāla godā ieceltais puisis to labprāt vēlētos?

Tomēr vēlāk, jau pēc vairākiem gadiem, pārrunājot ar mammu, atkal uzpeldēja šaubas. Vai, bikla un kautrīga būdama, varēs ar skolasbērniem saprasties? Vai pietiks zināšanu? Vai darbs patiks? Varbūt tomēr labāk par dārznieci, kas Veltiņai bērniības sapnis?

“Tas nekas, ka sirds īsti uz pedagogiju nevelk. Gan iepatiksies. Dārzā varēsi rušināties i bez grāmatu gudrībām, bet skolotājs – tā ir krietna profesija,” domāja māte.

Viņa jau nezināja. Velta arī nestāstīja par garajiem vakariem, ko nosēdēja, gatavojoties stundām, par labojamo burtnīcu kalniem, pie kuriem bieži aizmīga, nolikusi galvu uz rokām, un arī par skolēnu mājas apmeklējumiem pirmajos gados, kad, sirdij bailīgi drebot, nācās brist caur sniegotu mežu, klausoties, kurā pusē gaudio vilki, un nenojaušot, kur īsti nonāksi un kā tiksai sagaidīts. Pēc tam kad pārdzīvoti, tie jau likās sīkumi. Un darbs paliek darbs – ar laiku katru profesiju var iemīlēt. Jo vairāk tāpēc, ka arī vīrs pagadījās skolotājs.

Pūralāde

Katram savs liktenis. Velta par savējo netaisās žēloties. Tikai pavasaros, kad dienas izauklē gaismu un saule, ielūkodamās šaurajā Rīgas centra māju pagalmā, biežāk piemiedz ar aci, viņai ienietas pirksti. Knieš kā nelabie – uz dārzu, uz dārzu! Kā vienmēr, kā katru gadu. Gribētos jau, bet... “Laikam tomēr vairs ne. Paliek par grūtu. Ko var gribēt? Astondesmit seši gadi plecos. Mugura, nešpetnā, nemaz vairs negrib locīties,” Velta pie sevis domā.

Pūkainā trīskrāsū kaķenīte Lote pieceļas, noglaužas gar kājām un lēni un graciozi izstaiņās. “Kā tad. Tevi jau arī es nevaru vienu atstāt,” saimniece klusi pasmaida un ieceļ kaķi klēpī. “Nu? Ko mēs abas šodien tādu lietderīgu varētu pasākt?”

Veltai nepatīk skaitīt minūtes, bet, ja nav īsta darba, tomēr šad un tad sanāk tāpat vien sēdēt un skatīties pulkstenī. Tāds ir vecums, ak, kurš gan viņu izdomājis? Kad sirds vēl mudina uz kaut ko lielāku, bet prāts uzreiz nokušina – pag, pag, ne jau tu un ne jau tavos gados... Cilvēki žēlojas – laiks aizsteidzas nežēlīgi ātri. Bet varbūt patiesībā laiks stāv uz vietas, ieklausoties Radītāja sirdspukstos? Aiziet cilvēki paši. Aizsteidzas laikam pa priekšu, ātri nodzīvo katrs savu dzīvi un pazūd. Labi, ja paliek atmiņas. Vēl labāk – paveiktie darbi. Kā Jānītim...

“Vai, nu tik atcerējos! Mums tak jātiek galā ar to pūralādi.” Māmuļa strauji sakustas, un Lote, laikam apvainojusies, aizskrien un paslēpjas zem galda. Tikmēr viņas saimniece izvelk plāna vidū palielu, gandrīz līdz augšai pilnu kartona kārbu. Visa mūža vākums! Žurnāli, avižu izgriezumi, afišas un teātru izrāžu programmiņas – viss, kas daudzu gadu gaitā sakrāts (šis tas pa mapītēm, šis tas tāpat vien, tomēr rūpīgi un ar mīlestību). Pirms dažām dienām Jānis palūdza “visus tos papīrus” sašķirot. Varbūt sakarā ar apaļo jubileju noderēšot grāmatai. Atkal jau nepateica līdz galam. Grāmatu?

“Tu domā, kādam tāda interesētu?” viņa pajautāja. “Un tu domā, ka ne?” viņš pretī. “Nu, es jau neko nesaku, bet vai tad maz esi jau pateicis intervijās? Ja gribi zināt manas domas, tad dažreiz pat pārāk vaļīgi izplāpājies,” Velta mazliet iekarsa. “Tur jau tā lieta, ka negribu zināt, bet paklusēt jau tu laikam nevari,” dēls izmeta itin šerpi. Jānim nepatika, ka jaucās viņa lietās. Savukārt māti kaitināja avižnieku nekaunīgā uzmācība, mēģinot izvilkt gaismā dēla privātās dzīves smalkumus. Viņas izlolotajā “pūralādē”, kā Jānis to sauca, bija pilns ar publikācijām, kuras mammai nepatika. Tomēr arī tās Velta rūpīgi izgriezta un ielika vāciņos. Centās neņemt galvā, bet dusmojās.

Pašā kastes virspusē Velta turēja lielākos dārgumus, ko laiku pa laikam pārcilāja. Tagad pirksti nekļūdiģi uztausta iespaidīgu Latvijas PSR Kultūras ministrijas Goda rakstu, ko rotā ģerbonis ar uzlecošu sauli virs ziliem jūras viļņiem, zeltītu sirpi un āmuru un sarkanu lenti ar uzrakstu “Visu zemju proletārieši, savienojieties!”, kas apvīta brangām rudzu vārpām. “Jānis Lūsēns (juniors) tiek apbalvots par labāko bērnu lomas izpildījumu VI Republikāniskajā kinoamatieru filmu skatē. 1964. g. 15. februārī,” viņa lasa. Parakstījis pats Latvijas PSR kultūras ministrs Kaupužs!

Gara acīm mamma redz piecgadīgo Janci – filmas varoni. Gludi noķemmēti matiņi, gaiša cepurīte ar uzlocītām malām. Iekāpis lielajos tēva zābakos, darbojas ar lāpstu, rok strautiņus. Kā viņi ar lielo Jāni – tēti – toreiz ar dēlēnu lepojās! “Iekārto nu Lūsēnam Trešajam pašam savu albumu. Šis diploms noteikti nebūs pēdējais. Lai paliek atmiņas,” vīrs mudināja. Nu re, kā tēva vārdi piepildījušies – lāde atmiņu pilna! Tepat jābūt arī otram līdzīgam suminājumam, kuru toreiz izsniedza Kurzemes filmu skates organizatori. Ir, ir, tepat jau ir! Sešdesmit ceturrtā gada novembrī: “Par labāko lomas tēlojumu filmā “Mazā Mikiņa lielie darbi””.

Savādi. Nekad iepriekš Velta nebija pievērsusi uzmanību simboliem, kas sazīmēti goda raksta apakšā. Jociģi tie izskatās

Jānītis tēva uzņemtajā filmā “Mazā Mikiņa lielie darbi”, 1964. gads

šodienas acīm. Liela fabrika ar dūmojošiem skursteņiem, kaut kāda vēdzirnavām līdzīga celtne un, protams, padomju labklājību simbolizējošais zelta labības lauks – kā nu bez tā! Priekšplānā tautiska krūze, kas apvīta ar rakstainu jostu. Vienā stūrī kokle, otrā – palete ar otām un krāsām.

Jānim ļoti patika gleznot... Lūsēnam Otrajam. Mazais Jānītis tā vien dīca līdzī tēvam uz gleznotāju plenēriem un, dabūjis rokā otu, uzcītīgi raibināja papīru pēc papīra. “Varbūt tiešām dienās būs mākslinieks?” tētis vērtēja. Kā nu ne, Velta toreiz domāja. Kā nu ne? Viņa taču zināja, ka, jau dēlēnam piedzimstot, Radītājs to aplaimojis ar savu dievišķo glāstu.